

7

Úr trúarsögu Forn-Íslendinga.

Helgi Petursson

Úr trúarsögu Forn-Íslendinga.

Nulla res efficacius multitudinem
regit quam superstitio.

Curtius.

Ólafur Tryggvason kristnaði Noreg, og af hans völdum komst kristni á hér á landi eins og kunnugt er.

Það virðist í fjótu bragði næsta undarlegt, að þessi tigerhjartaði víkingur skyldi hafa svo brennandi áhuga á því að boða »trúarbrögð kærleikans«, — og illmennið Þangbrandur, einn aðalkristniboðinn á Íslandi, var þeim, er hann sendi, fyllilega sambodinn. — En undrunin hverfur er vér gætum betur að; Ólafur konungur braut Noreg til kristni og svalaði þannig sinni ríku drottinslund; valdafrekjan, að brjóta landsfólkið til hlýðni við sig, eigi einungis sem konung, heldur einnig sem trúboða, hefir að líkindum verið Ólafi Tryggvasyni aðalhvötin til trúboðsins. Sjálf var kristnin, sem svo harðlega var haldið að mönnum, um fram alt »nýr siður«; mannúðarhugmyndanna gætti fremur lítið, og hlutu þær ásamt afneitun holdsins og hinni austrænu aðgerðalausú þolinmæði í þrautum, að vera mjög fjarri skapi þessu grimma og glæsilega rándýri.

Varla voru kristilegri ástæðurnar til kristnitökunnar en kristniboðsins. Það þarf ekki að taka þetta fram um þá, sem voru þindir til kristni, og mætti þó ef til vill fremur segja það um þá, en ýmsa af hinum, sem kristnir urðu af frjálsum vilja. Hvergi kemur fram sú skoðun, að sá, sem kastar heiðni og gjörist kristinn, kjósi sannleik en hafni falstrú; aldrei er látið í ljósi, að Þórr og

Óðinn eigi sér enga veru nema í hugum manna. Þegar víkingarnir taka kristni, þá er það af því að þeir ætla, að himnakonungurinn sé völdugri en guðir forfeðra þeirra; þeir taka himn nýja sið af því að þeir halda að hann muni vera þeim gagnsmeyri¹). — Fróðlegt er í þessu sambandi að minnst Hjelga magra, sem trúði á Krist, en treysti honum þó ekki þegar í hart færi, og hét á Þórr til harðræða og sæfara. Jafnvel trúboðinn Þangbrandur efast ekki um að Þórr sé til. »Heyrt hefi ek«, segir Þangbrandur við Steinunni móður Skáld-Refs, »at Þórr var ekki nema mold ok aska, ef guð vildi eigi at hann lifði«; en Steinunn segir aftur í vísunum (Þórr brá Þvinnils dýri o. s. frv.) að Þórr hafi brotið skip Þangbrands, en Kristur og Guð ekki hlift því eða gætt þess. Hér er einungis lögð áherzlan á það, hvor guðinn sé máttugri; hvorugt segir (eða er látið segja) að guð hins sé imyndun ein.

Alveg í sömu átt benda þessi orð í Kristnisögu²): »Um sumarit á þingi var mikil umræða um trúna, er Þangbrandr boðaði, ok guðlöstuðu þá sumir menn mjök, en þeir er skirðir voru ámæltu guðunum, ok var at því sveitardráttur mikill«.

Þá var það, sem Hjalti Skeggjason smánaði goðin og varð sekur fyrir. Flokkarnir níða hvor annars guði, líkt og um höfðingja væri að ræða. Þetta sýnir mjög átakanlega, hvað trúin á tilveru guða var sterk; það má nærri geta, hvort það hefði ekki verið notað, ef einhverjum hefði hugkvæmst, að hin heiðnu goð væru hugmyndir einar; frekar var ekki unt að *smána* goðin, en gera þau að engu. En efunarmenn hafa engir verið þar til.

Þetta bendir á, að jafnvel ekki víkingar þeir, sem guðlausir voru nefndir, hafi í raun rétttri verið trúslausir³); að þeir trúu ekki á goðin, þýðir að eins, að þeir þykjast eiga meira undir sjálfum sér en goðunum, og vilja því ekki blóta. Karlmensku og sjálfstraust töldu víkingarnir æðstu dygðir, og því hlaut að reka að guðleysinu fyrir þeim, jafnframt því sem siðferðishugmyndir þeirra fullkomnuðust, og urðu að sumu leyti mjög virðingarverðar⁴).

Guðleysi, samfara drenglyndi og orðheldni, einkennir beztu memmina, þegar heidni« Norðurlanda»stóð í mestum blóma. En trúin á tilveru goðanna mun þó aldrei horfið hafa vikingunum.

Jafnvel eftir að kristnin varð ofan á, dó ekki trúin á hin fornu goð úr hugum manna; en hún breyttist og varð að hjátrú — og af því er ef til vill einmitt það orð leitt?—; goðin runnu að nokkru leyti saman við hinar kristnu hugmyndir um andskotann og ára hans.

Hinir heidnu forfeður vorir voru fulltrúa á annað líf eftir þetta. En þeirri trú var svo háttað, að hún gat aldrei orðið, eða upp af henni sprottið, neitt andlegt kúgmarvald, sem beygði viljann og brjáláði skynsemina, eins og kirkjuvaldið síðar. Himmarikið sit, Valhöll, áttu heid-ingjarnir vist, væru þeir hraustir og drenglyndir og hefðu »þolað sár ok sviða til banans«. Hjá þeim var ekkert klerkavald, sem gat lokað þá úti frá sælustaðnum, þar sem þeir áttu að fá að berjast á hverjum degi og fengu aldrei þann áverka að þeir væru úr leiknum, og þar sem þeir átu það kjöt, sem var »fleska bazt« og óþrjótandi og urðu »fulldruknir« dag hvern að kveldi.

Óþreyttari menn á lífinu er varla unt að hugsa sér en þá, sem gjörðu sér þessa hugmynd af sælustaðnum annars heims.

Verri staðarins gætir miklu minna í hugmyndum hinna heidnu víkinga, og þurfti ekki að standa mikil ógn af honum.

Alt öðru máli er að gegna um kristnina. Lýsingin á Paradís er fremur litardauf, en ekki verður slíkt sagt um »útmálun Helvítis«. Helviti kristninnar er óefað hræðilegasta grýlan, sem mannsandinn hefir skapað sér, enda voru þar nógar fyrirmyndirnar að smíða eftir, í lífi mannanna, eins og vitringurinn Schopenhauer hefir svo hnittilega tekið fram.

Lífsleið kristins manns á miðöldunum má segja að legið hafi eftir vandfórnum tæpastig, þar sem sjóðandi Helvitið vall fyrir neðan. Dygðir vikingsins stöðuðu

ekkert á þessari leið; þar stóðaði ekkert hreysti og harðfengi, heldur ekki hreinlyndi og orðheldni. Handleiðsla kirkjunnar var það sem við þurfti, og nyti hennar ekki við, þá hrapaði maðurinn við andlátið niður í þann eilífa eld.

Á þessu bygðist nú einkum ógnarvald kirkjunnar.

Óttinn við helvíti reyndist að visu vanalegast ónógur mönnum til þess að þeir lifðu eftir siðferðisreglum kirkjunnar, þeim sem komu mest í bága við eðli þeirra. Menngáttu tekið lausn af kirkjunni, og var þá, sem þeir hefðu ekki syndgað. Þetta atriði mun hafa átt drjúgan þátt í því að gera niðja hinna drenglyndu og orðheldnu heiðingja að svikurum og meinsærismönnum Sturlunga-aldarinnar⁵⁾, og hefir það í aðra röndina dregið jafnmikið úr skelfingunni fyrir Helvíti eins og það hins vegar jók á lotninguna fyrir kirkjunni. Til að skýra það að óttinn við helvíti hefði ekki eins gagngjörð áhrif á daglega breytni manna og vænta mátti, verður enn fremur að benda á, hversu skammsýn er ímyndun manna; nálæg hagsvon dregur þá meir en fjarlægjar ógnir aga þá, hversu geigvænlegar sem eru. Og dauðann hyggja menn sér vanalega fjarlægjan; það hefir jafnvel sagt verið, að enginn trúi til fulls á dauða sinn fyr en að ber; er það að visu sjálfsagt of djúpt tekið í árinna, en þó varla eins um of og ýmsum mun virðast.

En hvað sem þessu líður, þá var enginn svo ímyndunarljór, að ekki myndi hann á banastundinni eftir ógn um helvítis. Hinar marg-endurteknu og mergjuðu lýsingar prestanna á kvalastadnum — sem til dæmis Sólarljóð gefa nokkra hugmynd um⁶⁾ — stóðu mamminum þá fyrir hugskotssjónum, og óttinu við dauðann gat af sér ennþá vöðalegri skelfingu.

Þeir, sem gerast banvænir, eða eiga sér víst líflát, hegða sér því mjög ólíkt eftir því, hvort þeir trúa á Helvíti eða ekki; og með því að ihuga það sem í sögunum segir um þessi atriði, getum vér fengið mjög merkilega fræðslu um kristnisögu Íslands — í viðari merkingu — og um mannseðlið⁷⁾.

Á þann hátt, sem vikið var á, getum vér nú séð, hvernig kristnar trúarhugmyndir eru veikar framan af, en fá meira og meira vald yfir hugum manna, unz þær á hinni blóðugu Sturlunga-öld eru orðnar svo magnaðar, að menn kjósa einatt heldur að láta líf — þegar í tvísýnu er komið — heldur en að brjóta á móti þeim. Ennþá seinna hertekur kirkju trúin alveg hugina, og hið »skynsamlega vit« fyrri manna hverfur að mestu hjá niðjum þeirra.

Eftir trú heiðingjanna er það, eins og áður er á vikið, mjög skiljanlegt, að þeir biðjist ekki hófgodafundar þó að þeir gjörist banvænir eður eigi að liflátast. Og fyrst eftir að kristni er lögtekin á Íslandi virðist ekki hafa orðið mikil breyting á því, hvernig menn verða við dauða sínum að þessu leyti. Þess er ekki getið, að menn skriftist á undan bardögum eða hrópi á prest er þeir falla óvígir.

Þó eru þess dæmi, að óttinn við helvíti kemur fram þegar á söguöldinni.

Andlátsvísa Hallfredar vandræðaskálds er mjög fróðleg í þessu efni og eftirtektarverð:

Ek munda nú andask,
ungr vask harðr í tungu,
sem, ef sálu minni,
sorglaust, vissak borgit;
veitk at vætki of sýtik,
valdi guð hvar aldri
(dauðr verðr hvern) nema hræðumk
helvíti, skal slita*).

Þetta er andlátssálmur kristins manns. En aðalatriði trúarjátningar hans er óttinn við helvíti, þessi alveg nýi ótti, sem víkingarnir höfðu ekkert af að segja. Hallfredur getur ekki dáíð kviðalaus, af því að hann er ekki viss um að verða sáluhólpinn, eins og síðar var að orði komist. Eins og þórir jökull síðar, huggar Hallfredur sig við

það, að allir verði að deyja, og sýtir ekki beinlínis þess vegna: en hann tekur það fram með þerum orðum, að hann bræðist Helvíti. Það er farið að skyggja undir myrkur miðaldauma, sem síðar færðist yfir landið.

Nokkru síðar en Hallfredur deyr, er brendur inni Njáll og synir hans. Þegar menn ræða um Njálu, er algengt að þeir láti í ljósi undrun sína á aðferð Njáls í þessu síðasta máli hans. Hann virðist undir niðri vera því mótfallinn að settir komist á, og þegar Flosi kemur að Bergþórshvoli með flokk sinn, vill hann ekki lofa sonum sínum að berjast úti, og fara þeir inn með honum, þó að þeir sjái þá sitt óvænna.

Þeir Flosi gjöra nú »stór bál fyrir öllum durum. Tók þá kvernaliðið illa at þola þat er inni var. Njáll mælti til þeirra: »verðið vel við ok mælið eigi aðru; því at él eitt mun vera — ok skyldi langt til annars slíks. Trúið þér ok því, at guð er miskunnsamr, ok mun hann oss eigi láta brenna bæði þessa heims ok annars«⁹). (Njála 129. kap.).

Njálssynir höfðu vegið Höskuld Hvítanesgoða og féll Njáli það svo þungt, að hann vildi heldur »hafa látið tvá sonu sína ok lifði Höskuldr«. Njáll hafði verið kristninni hlyntur frá því er hún var fyrst boðuð hér á landi og er látinn segja: »svá lízt mér, sem hinn nýi átrúnaðr muni vera miklu betri ok sá muni sæll er þann fær heldr« (100. kap.).

Sú hugsun, að guð refsir harðlega fyrir það, sem honum er á móti gjört, hlaut að vera sérlega skýr fyrir hinum vitra Njáli, lögspekingnum; hinnakonungurinn var í þessu efni svo gagn-likur jarðneskum konungum er menn höfðu kynni eða spurnir af, og dýflissa hans — Helvíti — var miklu vödalegri en dýflissa nokkurs jarðnesks konungs.

Synir Njáls höfðu nú framið eittthvert hið versta ódæði, er þeir drápu Höskuld, og Njáll gat ekki gengið þess duldur, að Helvítis eldur væri þeim vis — og hvað stóðaði þá að settast við ættingja Höskuldar? Hér þurfti góðra ráða við, og hinn ráðagóði Njáll fann það er hann

hugði að vel mundi gefast. En það var að láta brenna inni syni sína. Sjálfur vildi hann brenna inni með þeim, til þess að þurfa ekki að hefna þeirra. Vonaði hann, að guð væri svo miskunnsamur, að hann mundi eigi láta brenna sonu hans bæði þessa heims og annars, — fyrst á Bergþórshvoli en síðan í Helvíti.

Njáli kemur ekki til hugar, að láta syni sína skriftast og taka lausnir, og ekki getur þess, að neinn þar á Bergþórshvoli sakni prests eða biðji fyrir sér ákaflega — eins og Gissur Þorvaldsson í Flugumýrabrennu. — Er þetta atriði fremur til að gera söguna alla sennilega, þegar þess er gætt, hversu kristnin var þá ung, og kirkjuvaldið á Íslandi.

En í andlátssálmí Hallfreðar, sem auðvitað er traustara sönnunargagn en brennusagan, er eins og prestsfundarþörfin gægist fram, enda ber þess að gæta, að Hallfreður hafði tekið kristni erlendis og dvalið þar lengi; það var fyrir fortölur sjálfs »postulakonungsins« Ólafs Tryggvasonar að hann var

neyddr frá Njarðar
niðjum Krist að biðja.

Í frásögunni um brennuna rekur mcistarinn smiðs-höggið á skapferlislýsingu Njáls; vitringurinn er sjálfum sér samkvæmur fram á sitt banadægur. Einmitt af því að hann er »langsynn og drenglyndr« velur hann sonum sínum og sér hinn versta dauðdaga. —

Liklega hefir slikt, sem nú var sagt frá, verið sjaldgæft í fyrstu kristni á Íslandi, en hitt miklu algengara, að menn hafa dáðið eins og þeir vissu ekki af Helvíti. Eg ætla að eins að minna á andlát Jökuls Bárðarsonar¹⁰). Svo segir Snorri: »Þat er hér skjótast af at segja, er síðarr varð mjök miklu, at Jökull varð fyrir liði Óláfs konungs á Gotlandi ok varð handtekinn, ok lét konungur hann til höggs leiða, ok var vöndur snúinn í hár honum ok hélt á maðr. Settisk Jökull niðr á bakka nökkurn. Þá réð maðr til at höggva hann; en er heyrði hvininn,

réttisk hann upp ok kom höggit í höfuð honum, ok varð mikit sár; sá konungr, at þat var bana-sár; bað konungr þá hætta við hann. Jökull sat upp ok orti þá vísu.

Sviða sár af mæði
 setit hefk oft við betra
 und es á oss sús sprændi
 ótrauð legi rauðum;
 byss mér blóð úr þessi
 ben; ték við þrek venjask;
 verpr hjálmgófugr hilmir
 heiðsær á mik reiði.

Síðan dó Jökull¹¹⁾

Kristinn að nafni til hefir Jökull Bárðarson hlotið að vera; en hvergi kemur það fram í þessari vísu, sem er eins og stillilegt andvarp hins helsærða manns um leið og hann lítur yfir liðna æfi.

Þegar að því er gætt, hvernig kristnin komst á hér á landi, er heldur ekki við því að búast, að kristnar hugmyndir séu orðnar algengar skömmu eftir árið 1000.

Það voru pólitískar ástæður, eða með öðrum orðum frekja sumra til fjár og valda, en fastheldni annara við þessi sömu gæði, sem réð mestu um kristnitökuna á Íslandi. Líkt var um siðabótina síðar; þar er það ásælni konungsvaldsins, sem mestu ræður um siðaskiftin. En hvortveggi voru siðaskiftin frá þjóðlegu sjónarmiði hið mesta ólán fyrir Ísland¹²⁾.

Dr. Björn Ólsen hefir af miklum skarpleik sýnt fram á, hvernig kristnitakan muni hafa orðið niðurstaðan af flokkaskiftunum skömmu fyrir 1000; hinir »nýju höfðingjar« styðja kristnina, ekki sít til þess að efla sig til valds, en gömlu goðarnir, hinir sjálfsgöðu forvígismenn heiðinnar, velja þó loks »heldur að taka kristni en að eiga það á hættu að missa veldi sitt«¹³⁾.

Goðarnir voru, eins og eðlilegt er, ekki svo framsýnir að þær sæu, hversu kristnitakan hlaut að verða upphaf að endalokum íslenzka ríkisins.

En merkilegt dæmi er það um hæðni forlaganna, að um leið og íslenzku höfðingjarnir hyggjast sjá sínum eigin yfirráðum borgið, höggva þeir á ræturnar undir valdi niðja sinna.

Það sem oss skiftir mestu í því sambandi, sem hér er ihugað, er nú að fá einhverja hugmynd um það, hvernig kristnín ruddi sér til rúms »í hjörtunum«.

Liklega hefir það verið Helvítis-kenningin, sem einna bézt undirbjó hinn grýtta jarðveg undir hið annað útsæði kirkjunnar. Vér höfum séð, hversu óttinn við Helvíti var það atriði trúarinnar, sem ríkast var í huga Hallfredar vandræðaskálds; og svo mun hafa verið um fleiri. Og það hlaut að bita á sálir þeirra, sem umhverfis stóðu, og kveikja eða efla hið kristilega hugarfar, að sjá hvernig hinir deyjandi menn bugðust af ótta við kvalastadinn.

Það má líka nærri geta hvert hefir verið aðalefnið í áminningarræðum prestanna. Getið er um ræðu frá lokum 11. aldar, sem gefur dálitla hugmynd um þetta. Jón Ógmundsson, sem síðar varð fyrsti biskup á Hólum, en þar næst heilagur, talar um fyrir Magnúsi konungi berbein, er hann vildi láta taka af lífi Gísl Illugason, sem drepið hafði Gíjafvald, hirðmann konungs.

»Hyggit at nú, herra konungr, hvárr eldrinn muni vera heitari ok langarri, sá lagðr er í eikistokkinn, er gerr er um ofninn, eðr hinn, sem kveiktr er í þurru limi. Nú, ef þú, konungr, dæmir ranga dóma, þá mun þér orpið í þann eldinn, er í eikistokkinn er lagðr; en ef þú dæmir rétta dóma, eftir þínu viti, þá er þó ván, at þú skirir þik í hreinsunareldi, þeim er af þurru limi er gerr«¹⁴).

Þetta þótti konungi »strítt talat«.

Þó leynir það sér ekki, að íslenzka kristnín er enn á bernskuskeiði þegar þessi ræða er flutt, og er Helvíti hins heilaga Jóns ekki neitt hjá því sem síðar varð.

Sagt er frá atviki seint á 12. öld (um 1170), sem bendir til þess, hvernig trúin á Helvíti ruddi sér til rúms, og hvernig hún ólst við hatur og heiftrækni. Það hefir verið ekki litil fróun hefnigjörnum mönnum, að hugsa sér

óvini sína, í kvalastadnum; en ekki þarf mörgum orðum að því að eyða, hversu óheppileg áhrif trúin á Helvíti, einnig að þessu leyti, muni hafa haft á hugarfarið.

Umrenningur kemur að Hvammi; spyr Sturla hann margs og fær að vita, að hann hafi komið í Hitárdal, þar sem óvinur hans, Þorleifur beiskaldi, bjó.

»Hversu mátti Þorleifr?«, sagði Sturla. »Því var betr, at hann mátti vel«, segir ferðamaðrinn. »Já, sagði Sturla, »svá mun vera; því at allar kvalar munu honum spardar til annars heims«.

Umrenningurinn kemur síðar á árinu í Hitárdal. »Þorleifr beiskaldi var spurull við hann, ok frétti: Komtú ór Fjörðum vestan?«. Ferðamaðr sagði svo vera. Þorleifr spurði: »hversu er þangat ært?«. Hann segir þar gott, »nema sótt gördisk þar nú mikil«. Þorleifr mælti: »Komtú í Hvamm?«. »Já«, sagði hann. »Hversu mátti Sturla bóndi?«. »Vel mátti hann«, segir ferðamaðr, »er ek fór vestr; en nú lá hann er ek fór vestan, ok var mjök tekinn«. »Svá mun vera«, sagði Þorleifr; »hann mun nú hafa illt en hálfu verra síðarr«¹⁵).

Í þessari sögu er engin lýsing á Helvíti. En hér um bil 100 árum síðar en Jón Ögmundsson talaði fyrir Magnúsi konungi berbein, verður leiðsla Rannveigar, og fáum vér þar mjög merkilega fræðslu um Helvíti, þar sem timburstokkar eru ekki einir um að hita. Það er þar ekki ofn, heldur brennisteinshver, sem er fyrirmynd hugans í Helvítissmiðunum.

Rannveig hét kona austur í Fjörðum; »hon fylgdi presti þeim er Audunn hét; hon hafðe fylgt öðrum preste áðr«. (Hún var því að þessu leyti mjög vel til fallin að fá slíka vitrun, eins og Maurer drepur á). »Hon var í mörgu lage trúmaðr mikill, þótt henne sæist lítt um þetta«. Rannveig fellur í dá, en þegar hún raknar við, segir hún vitrun sína Guðmundi Arasyni, sem þá var prestur. Fjandar grípa hana og draga yfir hraun og klungur, »en þar er þau fóro sá hon kvalar margar ok menn í kvölunum; en þeir fóro með hana, unz þeir kómu at þar hon

sá fire sér því líkast sem være ketill mikill, eðr pyttir djúpr ok víðr ok í bik vellanda, en umhverfis eldr brennande. Þar sá hon margá menn, bæðe lifendr[!] ok dauða, ok hon kende suma þar. Hon sá þar alla nær höfðingja ólérða, þá er illa fóro með því valde er þeir höfðu¹⁶⁾ þess vegna varð líka að sjá þar »lifendr«; annars hefði Guðmundi presti verið minni hjálp í vitruninni].

Púkarnir ætla nú að steypa Rannveigu í pyttinn vellandi fyrir saurlifnað hennar og ömmur afbrot, og fær maður þar að vita, að þúkar geta verið eins fullir vandlættingar eins og guðhræddustu menn. (Trúverndararnir (inkvisitorarnir) hafa aftur sýnt, að guðhræddustu menn geta á stundum haft gaman af að haga sér eins og þúkar, kvalið menn á allar lundir og loks dregið þá á bál). En fyrir tilstyrk helgra manna bjargast Rannveig og fær að eins nokkrar slettur. Miðar síðari hluti vitrunarinnar að því að sýna hverjir helgastir hafi verið af biskupunum, og svo að því hvílikur dýrdarmaður sé Guðmundur prestur Arason, og er spáð, að hann muni verða mestur »upphaldsmaðr lande þesso« með bænum sínum. Guðmundur góði var yfir höfuð mjög vinsæll af kvenþjóðinni.

Þessi vitrun — og aðrar líkar — hefir nú sjálfsagt styrkt mjög kristnina, bæði beinlínis, með því að auka mömum ótta við Helvíti, og eins óbeinlínis, með því að efla trúna á heilagleika þeirra, sem síðar urðu dýrlingar.

Þá erum vér komnir að öðru meginatriði til eflingar kristninni á Íslandi, en það var dýrlingatruín.

Dýrlingarnir voru Kína-lifs-elixír þeirra tíma, og þó raunar enn þá betri en jafnvel endurbættur og uppsettur Kína-lifs-elixír, því að trúin á þá var enn þá lausari við nokkrar efasemdir. Til dýrlinganna var leitað við öllum kvillum, og þeir læknuðu þá alla eða því sem næst, ef trúa má jarðeinabókunum, sem voru dýrlingunum sama sem vottorð læknaðra í auglýsingunum eru fyrir kynjalýtin, nema hvað þær voru langtum fjölskrúðugri. Og dýrlingatruín fylti sjóði kirknanna, alveg eins og kynja-

lyfstrúin hefir margan sjóðinn fyllt á tímum, sem oss eru nær.

Enn dýrlingarnir fengust nú líka við fleira en lækningar; þeirra hjálpar var leitað í hvers konar vandræðum og þrautum¹⁷); þeir hjálpuðu til að finna fingurgull sem týndust, studdu mann til að draga upp úr hest sem ofan í hafði farið og reyndust vel í hvers konar mótlæti. Að minsta kosti getur ekki um að þeir hafi reynt illa, enda áttu slíkar sögur ekkert erindi í jarteinabækurnar. Eða er verið að auglýsa það í blöðunum, þegar kynjalyfin bregðast?

Heilagur Þorlákur og hinn helgi Jón voru báðir, eins og kunnugt er, hinir mestu gagnsmenn kristninni (og skadlegir forníslenzkri menningu) meðan þeir lifðu. En að öllum líkindum hafa þeir unnið kristninni hér á landi enn þá miklu meira gagn eftir dauða sinn, er þeir fyrir kraft kvenna- og klerkadrauma — eða vitrana, sem víst má telja sérstaka tegund drauma — voru orðnir »ráðvaldar með guði« eða dýrlingar íslenzku kirkjunnar.

Að líkindum er það mikið dýrlingunum að þakka og »Guðmunde preste« hvað litið ber á vantrú úr því kemur fram yfir 1200. Vantrúin er nú að vísu ekki svo litil, sé miðað við það sem seinna varð. Þannig lézt Þorsteinn Þorlaugarson ekki vita, hvort bein þau, sem Guðmundur prestur var að venja fólkid við að kyssa á, væri helgra manna bein eða hrossabein og stefndi Guðmundur honum þá »um guðlöstun« og fekk sjálfðæmi¹⁸); 100 árum seinna hefði Þorsteinn líklega verið brendur fyrir. Enn bannfærði Guðmundur, eftir að hann var orðinn biskup, Kolbein Tumason, en »Kolbeinn ok öll alþýðan metr þat enkis«¹⁹). Bannfæringarnar bitu betur á jafnvel forhertustu sálir þegar lengra leið á 13. öldina.

En hvað er þetta, sem nú var talið, hjá þeirri vantrú, sem hafði komið fram áður á tímum og þó meir en 100 árum eftir kristnitökuna. Eg á við atvik eitt, sem segir frá í Þorgils sögu og Hafiða og mun slíkt vantrú, sem þar er lýst, naumast hafa verið eins dæmi. Það er

á Alþingi árið 1120. Þorgils Oddason sœgir við Bödvar Ásbjarnarson: »Þat mæla menn, at þú sér trúlaus, mágr, ok meðallagi göðgjarn Bödvarr mælti: »Þat er ok satt er þú segir.«²⁰.

Orð Bödvars eru afar eftirtektarverð. Kirkjan var þá snemma á 12. öld, ekki búin að ná betra tangarhaldi á Íslendingum en þetta! Sá orðrómur gat legið á íslenzkum höfðingja, að hann væri trúlaus, það er að segja andlega óháður kirkjummi; og hann játaði þetta hiklaust á sjálfu Alþingi, ef svo bar undir.

Svona mikið var andlegt frelsi hér á landi, á dögum þeirra Ara fróða og Sæmundar. Og ætli ekki hefði orðið daufari »ljóminn af frægðaröld Íslands«, hinar fornu bókmentir vorar, ef andinn sá, sem kom fram í hinum helgu mönnum Jóni og Þorláki, í Guðmundi Arasyni og Stada-Árna, að eg ekki nefni útlendu biskupana, hefði þegar á 12. öld verið búinn að blinda svo hina góðu íslenzku skynsemi, eins og síðar varð?

Framfarir trúarinnar næstu 200 árin eftir daga Bödvars Ásbjarnarsonar voru geysimiklar. Illa hefði farið fyrir þeim manni, sem á alþingi 1320 hefði dirfst að segja að hann væri trúlaus. En það var ekki lætt við að slíkt kæmi fyrir. Trúleysi eða andlegt frelsi var þá dáið út á Íslandi — og einnig sú snild, sem skapað hafði meistaraverk er seint munu fýrnast.

En að göðgirunni hafi farið fram að sama skapi og trúnni, er meir en vafasamt. Árið 1331 er beitt þeirri hryllilegustu refsingu, sem mannlegri grimd hefir hugkvæmst, kviksetningu²¹). Skömmu síðar, (1343) er brend numma í Kirkjubæjarklaustri fyrir ekki stærri sakir en þær, að hún hafði »mælt óvirdulega til páfans« eins og Espólin kemst að orði²²).

Eugar sögur fara af því, að svo viðbjóðslega grimdarfullar refsingar hafi tíðkast í heiðni hér á landi; og er næsta efasamt, að meiri mannúð hafi ríkt í íslenzkri kristni á 14. öld, heldur en í íslenzkri heiðni á 10. öld.

Yfirleitt er mjög erfitt að leggja trúnað á það mál sumra manna, að afturför í grimd, en framfarir í mannúð séu

fyrst og fremst kirkjunni og trúnni að þakka. Á síðustu 2—300 árum hafa framfarir Evrópu í mannúð ófalað verið miklu meiri en um 16—17 aldir þar á undan; en varla mun nokkur treysta sér til að halda því fram, að effling kirkju og trúar sé það, sem einkum einkenni 2 eða 3 síðastliðnar aldir, og að trúin hafi því á þessum 200 árum getað áorkað meiru í þessu efni en um nærfelt 1700 ár áður.

Eg hef minst á þessa viðburði frá því tímabili er trúin er orðin einvöld á landi hér, til þess að sýna hinn feiknarmikla mun á því, sem áður var. Er það auðvitað einkum saga 13. aldarinnar, sem hjálpar oss til að skilja þennan mikla mun. Prettánda öldin er nokkurs konar ragnarök fyrir hið forna Ísland, og líklega eitthvert fróðlegasta tímabilið í trúarsögu þjóðarinnar. Blóðvellir Sturlunga-aldarinnar veita afbragðs færi á að sjá hvernig menn voru inn við beinið í trúarefnum.

En því miður verð eg í þessari stuttu ritgerð að leiða hjá mér trúarsögu 13. aldarinnar að mestu leyti; væri þar efni í heila bók, og vonandi verður sú bók rituð af einhverjum, sem auk annars er við þarf hefir meiri sögufróðleik til að bera en höfundur greinar þessarar. Áður eg lýk máli mínu, verð eg þó að minnast á fátt eitt af því sem gerist um aldamótin 1200.

Þórdarsynir, Hákon og Hildibrandur, og Arnþrúðarsynir, Snorri, Þorsteinn og Brandur, sem verið höfðu að brennu Önundar Þorkelssonar í Lönguhlíð, eru handteknir í Laufási haustið 1198. Brandur kemst af snarræði í kirkju²³). »En þeir bræðr, Þorsteinn ok Snorri, bjoggusk við lífláti, þógu sér ok kembdu, og bjoggusk sem til faguadar væri at fara. Þá mælti Snorri: »Þat vilda ek,« segir hann, »at ek væra fyrr af lífi tekinn en Þorsteinn, því at ek treystumk hönnum betr at hann mundi fyrirgefa, þótt hann sæi mik af lífi tekinn.« Þá mæltu menn Þorgríms, »at festa skyldi fyrir augu þeim nökkut. En þeir svöruðu,« ok kvóðusk eigi þurfa að láta binda fyrir augu sér sem þjófum; kvóðusk opt hafa vápn sét.«

Síðan eru þeir höggðir.

En af Þórdarsonum er það að segja, að »Hildibrandr komsk at kirkju, ok gat fengit kirkjustoðina; ok slitu þeir hann af stoðinni; ok síðan vá Sölvi hann.« Þorgrímur hafði griðum heitið þeim bræðrum. »Þá bað Hákon at höggva skyldi af hönnum hönd ok fót, ok fara útan við þat ok bæta fyrir sér ok öðrum, ok ganga suðr. Þorgrímr kvezk eigi vilja þína hann svá. Hákon bað, at þeir skyldi stanga hann til bana, en höggva hann eigi. Þorgrímur vildi þat eigi. Þá varð eingi maðr til at vega at Hákon, því at Sölvi vildi eigi vega hann, því at hann hafði veitt Hákon trygðir fyrir vig Þóroddz. Þá svarar Sigurðr Grikk²⁴): 'Ek mun ór því vandræði ráða at vega at Hákon'. Hákon svarar: 'Þat munda ek ok helzt kjósa; því at frá þér em ek ómaklegastr þeirra manna er hér eru. Ek tók við þér félausum er þú komt út, ok veitta ek þér vist; en ek stóð þik þryssvar í hvilu hjá konu minni Guðrúnu'. Hákon gaf upp vápn sín öll Sólva Þóroddzsyni. Síðan vá Sigurðr hann.«²⁵).

Í þessari frásögn er margt eftirtektarvert, en ekki sikt orð Snorra; hann vill ekki sjá bróður sinn lífátinn, því að þá hygst hann munu deyja í heiftarhug, og fara til Helvitis.

Í þættinum af Gísl Illugasyni er þetta hugarfar greinilegar skýrt. Gjafvaldur sá, er Gísl hafði sært til bana, vill finna konung áður en hann deyr; biður hann að gefa Gísl grið; kveðst hafa talað við kennimenn og tekið þjónustu af þeim, »ok segja þeir mér svá, at ek muna verða hjálpar-maðr, ef nú fyrirgef ek þat, er við mik er misgert. Nú vænti ek þess, herra, at eigi munir þú byrgja svá fyrir mér himnaríki, at sjá sé dauðamaðr«.

Hákonar þáttur Þórdarsonar hefir að ýmsu leyti á sér innsigli sannleikans. Guðrún hét kona hans, nokkurs konar Hallgerður langbrók sinnar aldar, og mannskæð í meira lagi. Hún hafði gift verið tvívegis áður en Hákon fekk hennar, og hafði hann fyrir lævísu áeggjun Guðrúnar drepíð miðmann hennar, er Hrafn hét. Hafði Hákon banað Hrafn með spjóti, og ef til vill er það þetta, sem

vakir fyrir honum þegar hann biður þess að hann sé stangaður til bana, líklega í þeirri von, að hann verði þá fremur »hjálparmaðr«, sé honum goldið líku líkt. Eftir að Hákon hafði fengið Guðrúnar, var hann við hana harður, »ok kvað sér skyldu eigi þat verða, at hennar menn stæði yfir höfuðsvörðum hans«²⁶). Og bar þó á það skerið fyrir honum, eins og áður er sagt. Líklega kys Hákon Sigurð Grikk helzt fyrir banamann sinn í þeirri von, að hann muni fá þess grimmi gjöld aunnars heims, er hann launaði svo gott með illu.

Hugmynd Hákonar Þórðarsonar, að bæta fyrir sér og öðrum með því að láta höggva af sér hönd og fót, kemur enn þá betur fram á öðrum blóðvelli, nokkrum árum seinna.

Sveinn hét maður, Jónsson, og var nefndur sveitarbót; hefir hann þó líklega ekki fengið það frægðarnafn fyrir en dauður, og einmitt af lífláti sínu. Sveinn var einn af köppum Guðmundar biskups Arasonar, og er til þess tekið hve vel hann hafi gengið fram í Viðinesbardaga, þar sem Kolbeinn Tumason féll.

Vorið eftir fall Kolbeins veittu höfðingjar biskupi heimsókn á staðinn; varð þar fremur lítið um varnir og gengu »í kirkju til friðar þeir menn er sér þótti óvænt til gríða«. Sveinn Jónsson var einn í þeirra tölu.

Snorri Sturluson býður nú biskupi til sín og »ferr biskup brott með hönunum þann dag. En er biskup var í brott, gengu þeir Arnórr í kirkju með vápnum ok eggja hina út er inni vóru, ok þeir þóttusk mestar sakir við eiga, ella kvóðusk þeir mundu sækja þá eðr svelta í kirkjunni«. Þá tók Sveinn Jónsson til orða: »'göra mun ek kost á út at ganga'. Þeir spurðu hverr sá væri. 'Ef þér limit mik at höndum ok fótum áðr þér hálshöggit mik'. En þessu var hönunum játað. Gekk hann þá út ok allir þeir; þvíat þeir vildu ekki at kirkjan saurgaðisk af þeim eða þeirra blóði. Allir géngu slyppir út. Var Sveinn þá limaðr ok saung meðan *Ave Maria*. Síðan rétti hann hálsinn undir höggit; ok var all-mjök lofuð hans hreysti«²⁷).

Sveini Jónssyni má ekki gleyma í kirkjusögu Íslands. Hann sýnir hvað trúin, skömmu eftir 1200, gat verið orðin rótgróin jafnvel í harðgerðustu brjóstum; og jafnframt sýnir hann hve sterk ábrif Guðmundur biskup, þessi trúmaður svo hélt »við vanstille«, hafði á þá sem með honum voru. Næst skapi annari eins hetju og Sveini hefði það sjálfsagt verið, að berjast fram í rauðan dauðann, og reyna að hafa mann fyrir sig, einn eða fleiri; og það er ekki litid vald, sem þurft hefir til þess að breyta öðrum eins bardagamanni svo, að hann lætur af fúsum vilja brytja sig niður, án þess að reyna að koma nokkurri vörn fyrir sig. En vikingslundin gægist þó fram hjá þessum píslarvotti trúarinnar og Guðmundar biskups, eigi að eins í hreystinni. Að vísu kýs hann sér semnilega þennan hroðalega dauðdaga guði til velþóknunar, til að bæta fyrir sig og ef til vill aðra, og til að vera viss um að lenda ekki í Helvíti. En líklega gerir hann þetta hreystibraðð jafnframt sér til frægðar, að fornum vikingsið. Karlmenska Sveins er sambland af hreysti vikingsins, sem »bregður sér hvorki við sár né bana«, og af þolgæði píslarvottarins sem styðst við trú hans og von: að sleppa hjá enn þá verri kvölum síðar meir en hreppa himnaríkis sælu.

Annad eins og þetta, hefir sjálfsagt alið á þeirri sviðvirdilegu grimd, sem virðist fara vaxandi eftir því sem líður á Sturlungaöldina.

Hver stétt og tegund manna hefir sína sérstöku hræsni — eins og Goethe hefir tekið fram. Hræsni vikingsins var nú einkum sú, að taka dauða sínum eins og það væri atburður, sem ekki gæti raskað hugarró hans, svo geigvænlegur sem hann þó virtist; og þurfti að vísu til þess aðdánlega vel stiltar taugar og trausta karlmensku.

En hinum kristnu afkomendum vikingsanna var ekki einhlítt að verða karlmannlega við dauða sínum, því að dauðinn var, eins og áður er á vikið, imgangur að ógnun, þar sem jafnvel hreysti Gunnars eða Skarphédins hefði að engu haldi komið. Kristnir urðu mennirnir, þó þeir væru eins að gerð, að verða eigi einungis karlmann-

lega við dauðanum heldur einnig hjálpvænlega, eins og sagt er um Sæmund Ormsson, sem niðingurinn Ögmundur Helgason lét drepa.

Og vér sjáum menn Sturlungaaldarinnar vera að leitast við að sameina þetta tvent; þess vegna fer oft saman hjá þeim mjög óvikingsleg þolinmæði og hið vikingslegasta hugrekki. Vér skiljum nú hvernig stendur á því, að menn, sem voru svo harðir í hug, að þeir leika sér við dauðann með því, að horfa í loft upp, að egginni, þegar höggva á af þeim höfuðið (eins og Hermundur Hermundarson eða Þórður Bjarnarson), þessir sömu menn láta þolinmóðlega taka sig og leiða til höggs, í stað þess að verjast meðan þeir geta vopnum valdið, eins og þeim hefði verið eðlilegast.

Þessi stilling, sem jafnvel einnig getur komið fram á orustuvellinum, er það, sem mun hafa valdið þeim mis-skilningi, að hin forna hreysti Íslendinga hafi verið horfin þegar á Sturlungaöld. En slík ætlan er mjög fjarri sannri. Sturlunga sýnir, að Íslendingar á 12. og 13. öld voru ekki síður hraustir og harðgerðir en á víkingaöldinni, þó að naumast væru þeir eins vopnfimir²⁸). Það er að segja: holdið var enn þá álíka harðgert og fyrr, en andinn var að einu leyti veikari orðinn, vegna trúarinnar.

Vikingurinn vildi sigra eða falla með sæmd; niðjar hans á Sturlungaöldinni kunnu að visu einnig að deyja eins og hetjur, en þeir óttuðust að falla í vígahug og án þess að hafa fengið prestsfund. Því er þess vanalega getið, hvort »dauðamenn« hafi haft prestsfund eða ekki. Þetta atriði dregur úr þeim þegar í tvisýnu er komið; þess vegna eru þeir svo fljótir að gefast upp. Það er, eins og orð Snorra Arnþrúðarsonar benda til, engan veginn af hræðslu við vopn, því síður af meðfæddri friðsemi; en þeir vilja heldur rétta háls undir öxi óvina sinna eins og lamb, sem er til slátrunar leitt, og verða hólpnir, heldur en falla eftir frækilegustu vörn — og fara til Helvítis.

Þetta hlýtur oft að hafa haft áhrif á rás viðburðanna, og er í sögunni, sem gerist eftir þann tíma, sem einkum

hefir verið rétt um hér að framan, mikið eflit til hugleiðingar í þá átt, þó að ekki sé hér lengra haldið.

Hið andlega frelsi, sem um tíma var á svo háu stigi hjá Íslendingum, reyndist næsta þýðingarmikið fyrir þekkinguna á sögu og máli hins norræna kynflokks.

En þetta andlega frelsi stóð því miður ekki föstum fótum og varð þess vegna laust fyrir, er kirkjan sótti á. Það stóð ekki á öðru en því sjálfræði, sem feðurnir höfðu látið í arf, og svo á góðri skynsemi, er leitt hafði til skynsamlegrar þekkingar, sem náði þó stutt, að eins yfir það sem næst er og opnast fyrir. Að vísindum, sem svo eru nefnd, verður þekkingin, þegar menn með glöggskygni, greind og rökvisi, leitast við að rekja sambengi hlutanna lengra en í daglegu lífi virðist þörf á. Einmitt af því að vísindin lást oft við efni, sem í fljótu bragði virðast einskis varðandi fyrir hag manna, hafa fávísir menn ekki allsjaldan fyrirleitningu á vísindum, á líkan hátt eins og hestum og nautum sjálfsagt mundu þykja áveitur og annað það, sem menn þó gjöra til að efla grasvöxt, næsta óþörf fyrirtæki.

Andlegt frelsi forfeðra vorra stóð ekki á vísindalegum grundvelli.

En hve frábært vit var til hjá fornmönnum, er sjálft málið, sem hugsar svo miklu meir en vér, sem nú tölum það, ekki síztur vottur um. Örnefni og jurtanöfn sum lýsa því ef til vill bezt, hve glöggum augum þeir litu á náttúruna.

Það er naumast of ríkt að orði kveðið, að það hugsunarfar, sem vér nefnum vísindalegt, gægist fram í orðunum frægu: »Um hvat reiddust goðin, þá er hér brann hraumit, er nú stöndum vér á«. Snorri goði kemur þar fram sem fyrsti jarðfræðingur á Íslandi. Og hver veit, nema þessi litli vísir, sem þarna gægist fram, hefði að miklu orðið, ef Íslendingum hefði auðnast að varðveita lengur andlega frelsið.

En kirkjutrúin skemdi of fljótt skynsemi Íslendinga. Enginn harðstjóri er ógurlegri en hjátrúin, og sjáum vér það ekki síst á því, hvernig miðaldatrúin gat svínbeygt jafn harðsvirada meim og Forn-Íslendingar einatt voru.

Eitt hið ædsta hlutverk vísindanna er nú, eins og hinn mikli Herbert Spencer hefir tekið fram, að herja á hjátrúna. Æfi mannkynsins er nógu ill og bölvuð²⁹, og framfaraleiðin torsótt, þó að ekki sé á draugamyrkur hjátrúarinnar³⁰).

Vísindin hafa stutt fjáraflamennina til að gera gullhrúgur sínar stærri en dæmi voru til áður. En hitt er þó meira um vert, að þau hafa slókt vantrúarbálin og galdrabrennurnar, sem ótti vanþekkingariunar og grindarfull hræsni trúverndaranna (inkvisitoranna) hafði kveikt við eld Helvitis, hundruðum þúsunda saman. Fleira mætti auðvitað telja sem vísindin, þ. e. ávöxtur skynsamlegrar og viðtækrar rannsóknar og ihugunar, hafa gert til að létta kvölum af mannkyninu, og er þó að líkindum lítið unnið í þá átt á móts við það, sem enn mun verða gert: því að jarðfræði og fornfræði benda til þess, að mannkynið sé enn þá naumast komið af bernskuskeiði, en vísindi og mannúð öll rétt að hefjast.

Það er í augum uppi, að saga Íslendinga hefði orðið mjög á annan veg, hefðu þeir þegar á þjóðveldistímanum verið komnir svo langt í þekkingu, að trúin á Helvíti hefði ekki getað fest rætur hjá þeim. Eg skal minnst á það eitt, að án þeirrar trúar var kirkjuvaldið óhugsanlegt, en kirkjuvaldið var það, sem einna mestan þátt átti í að koma, landinu undir konung, og biskuparnir urðu síðar meir beinlínis að landplágu, eins og lesa má um í áður nefndri bók Jóns sagnfræðings (t. d. bls. 125 og víðar³¹).

Svo mikið gat að gert skortur á þekkingu á efnum, sem flest ekki virðast snerta hag manna að neinu marki, eða miða til fjárafla, að Íslendingar eru hans vegna, að heita má, önnur og fráleitt betri þjóð en ella mundi.

Tilvitnanir og athugasemdir.

1) »Vikingarnir biðu oft ósigur í orustum sínum við Engla, Ira og aðra þrátt fyrir áheit á Óðin og Þor, og það lá merri, að skoða ósigurinn sem ósigur góða þeirra og alíta, að guð kristinna manna eða Hvítakristur væri ramnari eða fullt eins sterkur. Finnur Jónsson: Bókmentasaga Íslendinga, Khöfu 1904, bls. 13.

2) Biskupasögur I, bls. 16.

3) Um slíka menn sjá t.d. Bogi Melsted: Íslendinga saga I, bls. 288.

4) »Siðkenning norrænnar heidni er með öllu spröttin upp úr eðlisfari hins norræna kynflokks, heilnæm og heilbrigð, en að vísu einnig harðleg. . . . Siðkenning fornmanna stóð ekki í neinu verulegu sambandi við trúarbrögðin, heldur er hún þvert á móti óháð þeim frá rótum«. Konrad v. Maurer: Die Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christentume II, 1856, bls. 188. Þessi orð hins fræga vísindamanns eru mjög eftirtektarverð, ekki sízt í sambandi við skoðanir þær, sem Th. Huxley — einn af vitrustu monnum á öldinni sem leið, eins og kunnugt er — lætur í ljós í ritgerð sinni um breytingar þær sem á guðfræði verða. »Spámennirnir«, segir Huxley, »leitast sífellt við að losa siðkenninguna eða réttara sagt kenninguna um það, hvernig vér eigum að breyta svo vel sé, úr Glámsgreiþum þeirrar guðfræði, sem mest gengi hefir í þann og þann svipinn«. [Mjög lausl. þýtt]. (Collected essays, Vol. IV, bls. 361). Það ber vott um, hversu langt vikingarnir voru komnir í menningu, að þeir skyldu á algjörlega mannlegum en ekki »gudlegum« grundvelli, hafa komið sér upp breytnisreglum, sem lýsa má eins og Maurer gerir hér að ofan. Ok ekki þarf annað en að minna á Arnór kerlingarnef eða Gunnar á Hlíðarenda til að sýna, að harkan var þar ekki einvöld.

5) Konrad Maurer tekur svo djúpt í árinni, að hann telur siðaskiftin hafa átt drygsta þáttinn í spillingu Sturlungaaldarinnar. »Zum Theil lässt sich jene entsetzliche Zerrüttung . . . auf die politische Lage der Insel zurückführen . . . Zum Theil dagegen, und vielleicht zum sehr überwiegenden Theile, macht sich auch noch ein ganz anderer Umstand dabei geltend, der Uebergang nämlich, so paradox diess klingen mag, zum neuen Glauben. Maurer: Island, bls. 276.

6) Próf. Finnur Jónsson telur Sólarljóð »að öllu kristilegt kvæði«. Bókmentasaga Íslendinga, bls. 186.

7) Auðvitað er það afarmikill galli, að vér getum ekki rannsakað atburðina sjálfa, heldur að eins frásöguna um þá. Og hvað mikið í frásögunum er skáldskapur, er ekki auðið að vita.

8) Hallfredar saga, II, kap. Bókmentasaga F. Jónssonar, bls. 130.

9) Leturbreytingin eftir mig.

10) Af ætt Ingimundar gamla, segir í norsku þýð. á Heimskr.

11) Heimskringla II, bls. 424 (útg. Finns Jónssonar).

12) Það er að nokkru leyti frá því sjónarmiði, sem Þorsteinn Erlingsson kveður svo snjalt um kristnitökuna (í kvæðinu »Örlög gudaanna«). En að siðabótin var fyrst og fremst stjórnarbylting og

sú ekki til hins betra, hefir Jón Jónsson sagufr. mjög vel tekið fram í bók sinni »Íslenzkt Þjóðernik«.

¹³⁾ Próf. B. M. Ólsen: Um kristnitökuna árið 1000 og tildrög hennar. Rvík 1900, bls. 100.

¹⁴⁾ 40 Íslendinga þættir. Rvík 1904, bls. 72.

¹⁵⁾ Sturlunga I, bls. 69. ¹⁶⁾ Biskupasögur I, bls. 451—2.

¹⁷⁾ Það var illa gert að svifta íslenzku þjóðina dýrlingum sínum einmitt þegar mest lá á. Etli ekki uppgangur djöfulsins á 17. öld hefði orðið minni hér á landi, og galdrabrennurnar þess vegna nokkru færri, ef hinna heilögu manna hefði notið við þá eins og aður.

¹⁸⁾ Biskupasögur I, bls. 449—50. ¹⁹⁾ Biskupasögur I, bls. 490.

²⁰⁾ Sturlunga (Guðbr. Vigfússon) I, bls. 24.

²¹⁾ Mord vig Torrad's Þormóðs souar IX. dag jola af Gudlaugi [Hafflida syne]. kuiksettr Gudlaugr og Sigridr kona Torrad's. Islandske Annaler ved G. Storm, bls. 348.

²²⁾ Fyrir »pava blasphemiam«. Islandske Annaler (G. Storm), bls. 274 (Lögmannsannall). En í Flateyjarannál er nunnunni gefið annað að sök; (því líklega er ekki um 2 nunnur að ræða). Hún hafði gefist »pukanum med brefi. hon hafdi ok misfarit med guds likama ok kastat aftr vm naadahustre. laugiz med morgum leikmonnum.« o. e., bls. 402.

²³⁾ Björn Olsen hefir í safni til sögu Íslands, o. s. frv. III, bls. 237—38, fært mjög sannileg rök að því, að það sé einmitt Brandur, sem er heimildarmaður fyrir frásögunni um atburði þessa og væri hún þá því merkilegri.

²⁴⁾ Líklega svo nefndur af því að hann hafði verið í Miklagarði.

²⁵⁾ Sturlunga I, (Guðbr. Vigfússon), bls 161.

²⁶⁾ Sturlunga I, bls. 137. ²⁷⁾ Sturlunga I, bls. 221.

²⁸⁾ Gregorius Dagsson segir við Hall Auðunaron: »Margir menn þykki mér mjúkari í sóknunum en þér Íslendingar, því at þér erut úvanari en vér Noregsmenn, en engir þykkja mér vápudjarfari en þér«. Heimskringla (Unger, bls. 757—58). Á 13. öldinni skorti ekki færi á að venjast bardögum og manndrápum á Íslandi, enda mætti nefna dæmi, sem benda á framfarir í bardagalistinni eftir því sem líður á þann sorgarleik, sem nefnist Sturlungaöldin.

²⁹⁾ Orðið er hér haft í sinni réttu þýðingu, og er það eins og kunnugt er leitt af bøl (sbr. ölvaður af öl). Að bølva einhverjum eða einhverju er málsvenja, sem naumast hefir komið upp fyr en íslenzkri hugsun var farið að hnigna. Þetta er þó aðeins getgáta, sem engan veginn byggist á nægri þekkingu.

³⁰⁾ Það er eitt eftirtektavert tákni timanna, þó lítið sé, að danski rithöfundurinn Karl Gjellerup nefnir Herbert Spencer ein-dreginn flathaus (»en decideret Fladpande« (með öðrum orðum naut eða eitthvað í þá áttina) í »Politiken« ^{25/12} 1905. Betur sæti á grútarlampa að hæða rafljós. Það er í fleiru en manndrápum og hryðjuverkum, sem þessir síðustu tímar minna á miðaldirnar.

³¹⁾ Þegar á 14. öld er í annálum kvartað undan hörku biskupa.